

A Comparative Study of the Characteristics, Actions, and Mythological Symbols of the God Mithra in Religious and Mythological Narratives and Ancient Iranian Stories, and its Manifestation in the Sasanian Relief of Taq-e Bostan, Kermanshah

Farhad. Rahmani Talandashti¹, MirzaMohammad. Hasani^{2*}, Morteza. Hessari³

¹ PhD Student, Department of History of Iran before Islam, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

² Assistant Professor of History, Shahroud Branch, Islamic Azad University, Shahroud, Iran

³ Assistant Professor of Archeometry, Research Institute of Cultural Heritage & Tourism. Tehran, Iran

* Corresponding author email address: mohamadhasani68@yahoo.com

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Rahmani Talandashti, F., Hasani, M., & Hessari, M. (IN PRESS). A Comparative Study of the Characteristics, Actions, and Mythological Symbols of the God Mithra in Religious and Mythological Narratives and Ancient Iranian Stories, and its Manifestation in the Sasanian Relief of Taq-e Bostan, Kermanshah. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*.

© 2024 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

The god Mithra and Jamshid Pishdadi are among the oldest mythological and religious figures of the Aryan people, playing a role in the beliefs of the Aryans before their migration and before the emergence of Zoroaster. With the appearance of Zoroaster, and the development of his thoughts in the Gathas, there is a pronounced opposition to Jamshid's teachings, which prominently feature the sacrifice of the bull and the consumption of the intoxicating Haoma. These two practices are the main characteristics of Mithraic religion within Aryan mythology. The similarity between Jamshid and Mithra is so significant that it prompts the researcher to question whether Mithra and Jamshid can be seen as one symbolic figure within Aryan mythological and religious narratives. How have Mithraic symbols, as represented in ancient Iranian myths and narratives, been reflected in the motifs and symbols of Taq-e Bostan? This article seeks to prove the unity of Mithra and Jamshid as one figure and to uncover the relationship between the Mithraic and Zoroastrian discourses in shaping these two myths and their impact on the formation of the Aryan creation myth. Using an analytical and descriptive approach, it examines the god Mithra and Jamshid Pishdadi within the framework of religious and mythological beliefs, comparing and analyzing them. Based on this approach, Mithra manifests in Jamshid's character in three forms, each illustrating a unique function in the Aryan mythological world. The first manifestation of Mithra is as the deity who sacrifices the bull, marking the beginning of Ahuric creation. The second is represented in Jamshid's luminous, radiant form, protecting the Ahuric world from Ahriman's harm. The third phase, during the Ahuric resurrection, presents the god Mithra as Saoshyant, bringing immortality with Jamshid's primary teaching, which is the sacrificial act of the bull.

Keywords: Myth, Relief, Mithra, Sasanian, Jamshid

EXTENDED ABSTRACT

This study examines the mythological and religious significance of the god Mithra (Mithras) within ancient Iranian culture, with a focus on his roles, symbols, and representation in key Sasanian art, particularly the Taq-e Bostan relief. The Mithraic tradition, rooted in Aryan mythology, portrays Mithra as a deity associated with light, loyalty, and protection, whose symbolism has long intertwined with figures like Jamshid Pishdadi, another revered icon in ancient Persian lore. Exploring these connections, the research investigates how Mithra's role evolved within pre-Zoroastrian and Zoroastrian beliefs, demonstrating how his mythological elements were integrated into Sasanian-era motifs. Scholars like Nyberg and Najm Abadi (1980) note that Mithra's association with the bull sacrifice and ritual consumption of Haoma were central to the ancient Aryan belief system, symbolizing fertility and continuity within their worldviews (Nyberg & Najm Abadi, 1980).

The dualistic narratives around Mithra and Jamshid highlight critical cultural and religious transitions that shaped Iranian mythology. Zoroastrian teachings, as seen in the Gathas, diverge significantly by condemning practices tied to Mithra, notably the bull sacrifice, which Zoroaster actively opposed (Hinz et al., 2006; Pourdavood, 1998a). In pre-Zoroastrian myths, Jamshid embodies both light and divinity, similar to Mithra's radiant presence, becoming a symbol of fertility and sovereignty. Jamshid's initial bull sacrifice is not only an act of divine favor but serves as a formative myth establishing Aryan cosmology, where Mithra appears as both a protector and preserver. The Taq-e Bostan relief, with its recurring motifs of animals and celestial symbols, is a testament to these deeply rooted Aryan myths, underscoring Mithra's connection with Jamshid as two aspects of the same archetype (Nyberg & Najm Abadi, 1980).

In exploring these mythological transformations, the study draws upon comparative mythology and iconography. Scholars such as Pourdavood (2001) and Herodotus (2004) have documented Mithra's connections to various elements like the sun, moon, and stars, which play significant roles in Iranian myths (Herodotus & Hedayati, 2004; Pourdavood, 2001). In Sasanian art, Mithra's celestial symbolism is evident in depictions where he appears surrounded by symbols of the sun and moon, affirming his role as a cosmic protector. His visual representations often incorporate elements symbolizing life's cyclical nature, reflecting the broader religious and cosmological themes in Persian and Indo-Iranian beliefs (Garris & Rasoulzadeh, 2009; Pourdavood, 1998a, 1998b).

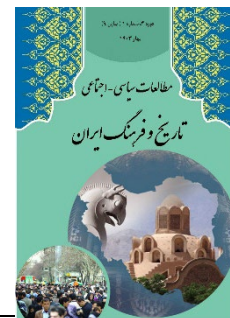
The relationship between Mithra and Jamshid intensifies through their mythological attributes, each performing acts that reflect divine authority and cosmic order. In the Vendidad, Jamshid's claim to divinity, later renounced, mirrors the trajectory of Mithra's own mythos, wherein he too is at once mortal and divine. The distinction between Mithra and Ahriman in the Zoroastrian cosmogony introduces an ethical dimension, portraying Mithra as the embodiment of Ahura Mazda's light and an antagonist to chaos, while Jamshid, as a figure of worship, evokes Mithra's transformative influence over earthly and celestial domains (Doostkhah, 2001; Merklbach & Karbasyan, 2008).

A crucial aspect of the Mithraic tradition is its eschatological promise, encapsulated in the recurring motif of the bull sacrifice as a creation ritual. The act symbolizes regeneration, where the blood of the bull is linked to the growth of crops and animals, a motif that surfaces repeatedly in Mithraic rituals and iconography. As Vermazern (2004) indicates, such sacrificial rites signify not only fertility but a profound cosmic rebirth, evident in the Taq-e Bostan carvings (Vermazern & Naderzadeh, 2004). These

carvings, with their intricate portrayal of Mithra's solar attributes and sacrificial scenes, align closely with later Zoroastrian teachings that incorporate elements of the Mithraic tradition into eschatological expectations of resurrection and immortality (Pourdavood, 1998a, 1998b; Pourdavood & Farahvashi, 2015).

The Sasanian rulers used Mithraic symbols to convey legitimacy and continuity with ancient religious values, reflecting the synthesis of Persian and Hellenistic motifs in their iconography. The Taq-e Bostan relief's elaborate carvings highlight Mithra's role as a cultural intermediary, merging Aryan and Zoroastrian principles in the imagery of celestial deities, each embodying protection and sovereignty. The relief's motifs emphasize Mithra's role as a divinely sanctioned kingmaker and celestial guardian, underscoring his mythological association with the ruling elite's authority. This aligns with the analysis of Lerner (1975), who connects Mithra's imagery with imperial themes in Sasanian art (Lerner, 1975).

Ultimately, this study illustrates how the figure of Mithra bridges different epochs and ideologies, from the pre-Zoroastrian Aryan world to the later Sasanian period, encapsulating the synthesis of ancient Iranian mythology and imperial symbolism. The Taq-e Bostan relief stands as an enduring testament to Mithra's complex legacy, depicting him as a luminary force harmonizing divine cosmic forces with terrestrial authority. This portrayal aligns with Aryan creation myths and reinforces the inseparability of Mithra and Jamshid within the broader context of ancient Persian religious beliefs. The study thereby contributes to understanding the intricate web of myth, ritual, and sovereignty within ancient Iranian culture.

بررسی تطبیقی ویژگی‌ها، کنش‌ها و نمادهای اسطوره‌های ایزد مهر در روایت‌های دینی و اسطوره‌های و داستان‌های کهن ایران باستان و تجلی آن در نقش برجسته ساسانی تاق‌بستان کرمانشاه

فرهاد رحمانی تالاندشتی^۱، میرزامحمد حسنی^۲، مرتضی حصارى^۳

۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران قبل از اسلام، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲. استادیار گروه تاریخ، واحد شاهرود، دانشگاه آزاد اسلامی، شاهرود، ایران

۳. دانشیار گروه باستان‌سنجی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: mohamadhassani68@yahoo.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

رحمانی تالاندشتی، فرهاد، حسنی، میرزامحمد، و حصارى، مرتضی. (در دست چاپ). بررسی تطبیقی ویژگی‌ها، کنش‌ها و نمادهای اسطوره‌های ایزد مهر در روایت‌های دینی و اسطوره‌های و داستان‌های کهن ایران باستان و تجلی آن در نقش برجسته ساسانی تاق‌بستان کرمانشاه. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*.

ایزد مهر و جمشید پیشدادی از قدیمی‌ترین شخصیت‌های اسطوره‌های، دینی اقوام آریایی هستند که قبل از مهاجرت قوم آریایی و پیش از ظهور زرتشت در باورمندی مردمان آریایی نقش داشته‌اند. با ظهور زرتشت و بالیدن تفکر او در سروده‌های گاهان به شدت با آموزه‌های جمشیدی که بارزترین مشخصه آن قربانی‌گاو و نوشیدن هوم‌سکرآور است مخالفت می‌شود. دو آموزه‌ای که در اسطوره‌های آریایی مشخصه اصلی دیانت میترا است. شباهت جمشید و میترا به اندازه‌ای بزرگ و مشخص است که پژوهشگر را وادار به این پرسش می‌نماید، آیا می‌توان شخصیت میترا و جمشید را در روایت‌های اسطوره‌های ودینی مردمان آریایی در قالب یک نماد فرض کرد؟ چگونه نمادهای میترای که در اساطیر و روایت‌های کهن ایران باستان بیان شده است در نقش و نشان‌های تاق‌بستان تجلی یافته‌است؟ مقاله پیش رو در صدد است ضمن اثبات یکی بودن دو شخصیت میترا و جمشید و آشکار کردن روابط دو گفتمان مهری و زرتشتی در صورت بندی این دو اسطوره و تاثیر آن در پیدایش اسطوره آفرینش آریایی، بر اساس رویکرد تحلیلی و توصیفی؛ ایزد مهر و جمشید پیشدادی را در قالب اندیشه‌های دینی و اسطوره‌ای مورد بررسی و مطالعه و تطبیق قرار دهد. بر این اساس میترا سه گونه در شخصیت جمشید متجلی می‌شود که هر کدام خویشکاری ویژه در جهان اسطوره آریایی را ترسیم نموده‌است. اولین تجسم میترا در ایزدی است که گاو را قربانی می‌کند و آفرینش اهورایی را آغازگر است. دومین نمود ایزد مهر در تجسم جمشیدی که چون ماه می‌درخشد، و تابان است و جهان اهورایی را از گزند اهریمن محفوظ می‌دارد. سومین مرحله، در رستاخیز اهورایی، ایزدمیترا در قالب سوشیانت با اصلی‌ترین آموزه جمشید، که همان قربانی کردن گاو است، بی‌مرگی را به ارمغان می‌آورد.

کلیدواژه‌گان: اسطوره، نقش برجسته، میترا، ساسانی، جمشید.

© ۱۴۰۳ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

مقدمه

رواج آیین مهری و ستایش ایزد مهر که با مهمترین آموزه‌اش قربانی گاو همراه است به اندیشه‌های کهن ایرانی، آریایی تعلق داشت و زرتشت در آموزه‌هایش آن را نکوهیده و به کنار می‌گذارد (Hinz et al., 2006; Nyberg & Najm Abadi, 1980). جمشید در گاتها کسی بود که برای اولین بار گاو را قربانی نمود او ادعای خدایی کرد و چون دروغ گفت قَر شاهی از او گرفته شد، ضحاک، شاهی را از او ستاند. در اعتقادات میتراپی ریختن خون گاو سبب رشد نیروهای باروری زمین می‌شد مراسمی که معمولاً توسط روحانیون و بزرگان دین مهری همراه با نوشیدن شربت مسکر هوم و در بهار انجام می‌شد (Nyberg & Najm Abadi, 1980). این امر به گونه‌ای در اوستا نمایان است که در اوستای متاخر از قربانی‌های گسترده پادشاهان و شخصیت‌های اساطیری از جمله جمشید برای ایزدان سخن می‌رود و ستایش شیره‌هوم در این مراسم از ارکان ستایش ایزدمهر بوده است (Doostkhah, 2001; Pourdavood, 1998a, 1998b). زرتشت از قومی بوده که مذهب مهر داشته‌اند و زرتشتیان پاره‌ای از امور را در کیش خود ذکر می‌کنند که از مذهب مهر گرفته‌اند (Biruni & Sarisht, 1984; Molaie & Sa'adat, 2011). ایرانیان قبل از زرتشت نمازها و نیایش‌های خود را تحت حمایت ایزدمهر انجام می‌دادند که پای‌بندی آنان را به آیین مهر نشان می‌دهد (Boyce & Bahrami, 2007). تقدس میترا نزد ایرانیان باستان چنان مهم بود که در نوشته‌های یونان طبق توصیفی از استرابو و هرودوت ایرانیان، هلیوس که آن را میترا می‌نامیدند و سلنا (ماه) و افرویدیت (آناهیتا) و آتش و زمین و بادها و آبها را /حترام می‌گذارند (Herodotus, 2004; Strabo & Safizadeh, 2003). در اساطیر کهن مردمان ایران باستان که با دین آن‌ها ترکیب یافته و جنبه حماسی دینی به خود پذیرفته است، رد ایزد مهر را می‌توان در اسطوره تهمورث مشاهده کرد، در نخستین سال پادشاهی تهمورث، بوداسف آشکار شد و مردم را به کیش صائبان خواند (Ibn Khaldun & Aiti, 2004). شاهان پیش از گشتاسپ و پیامبری زرتشت بر کیش صائبان بودند. اینان بر دین ستاره‌پرستان، خورشید و ماه و آتش و هفت‌ستاره از جمله زهره و مشتری را بزرگی داشتند (Ibn Khaldun & Aiti, 2004; Tha'alibi, 1987; Yaqoubi & Aiti, 1987, 2006, 1989). هفت‌ستاره می‌تواند هفت‌مرحله آیین میترا باشد، کلاغ- نامزد- جنگی- شیر- پارسا- خورشید- پیر. یا هفت سرزمینی که ایزد مهر با فروغش بر آن بتابید (Pourdavood, 1998b). این هفت مرحله در فرهنگ ایرانی به گونه هفت‌خوان رستم و در عرفان هفت‌شهر عشق بازتاب یافته است (جنیدی، ۱۳۶۲: ۱۳) گردونه‌ای که مهر بر آن سواراست توسط اهوره‌مزدا با زینت ستارگان ساخته و آراسته شده و مهر چون ستاره تیشتر سوار بر گردونه می‌درخشید (پورداود، ۱۳۷۷: ۱/۵۰۱) سیاره‌ها تواناترین ایزدان نجومی در آیین مهر بوده‌اند و بیشترین مراسم و اهدای نذرها برای آنان انجام می‌شد هر یک از این اجرام نهبان روزهای هفته بود و شمار آن‌ها موجب تقدس عدد هفت می‌باشد (Koomen & Razi, 2004; Vermazern, 2004). باور به سرنوشت و تقدیر و تاثیر عدد هفت سیاره در سرنوشت انسان از باورهای میتراپی و سرانجام زروانی بوده است «هر نیکی و بدی که به مردمان و آفریدگان رسد از هفتان (هفت سیاره و دوازده برج می‌باشد. عطارد، زهره، ژوپیتر و مریخ از حامیان میترا بوده‌اند (Oulansi, 2001; Vermazern, 2004). سرانجام در پایان مهریشت ایزدمهر در کنار ستارگان و ماه و خورشید ستایش شده است (Pourdavood, 1998b). در نگاره‌های نقش‌بسته مراسم قربانی گاو توسط ایزدمهر، اشخاص و حیوانات مجموعه‌ای از نمادها و صورتهای فلکی هستند (Vermazern, 2004). در باور معتقدان میتراپی که در اساطیر هند و ایرانی نمود یافته مهمترین بن‌مایه خلقت در قربانی گاو تجسم یافته است آفرینش با قربانی گاو آغاز می‌گردد و تخمه گیاهان و جانوران از اندام گاو در گیتی به وجود می‌آیند و سرانجام با قربانی گاو زندگی جاودانگی و رساتاخیز آغاز می‌گردد. تمام آفرینش توسط ایزد مهر به جهان ارمغان داده شده است (Rigveda & Naeni, 1969). از پاره‌های تن گاو قربانی شده، درختان و گیاهان می‌رویند. در بیشتر سنگ نگاره‌های میترا از دم گاو نخستین دانه‌های غلات رشد می‌کنند، خونی که از زخم تن گاو روان است به خوشه غله تحول می‌یابد (Merkibach & Karbasyan, 2008). سرودهای

زرتشت در گاتها از میثره به عنوان یک ایزد یاد نشده‌است و تنها یکبار در یسنای ۴۶ به معنای پیمان به کار رفته‌است (Pourdavood, 2007). زرتشت به شدت بر باورهای مهرپرستی در تمثیل شخصیت جمشید پیشدادی می‌تازد او کوی‌ها و کرپن‌ها که نوشیدنی سکر آور هوم را می‌نوشند و با فریادهای شادمانی ستوران و گاو را قربانی می‌کنند به باد انتقادی می‌گیرد (Pourdavood, 2005). در آیین مهر، قربانی گاو از مهمترین مناسک دینی به شمار می‌رود (Beets & Thalathi, 1996). پس از زرتشت محبوبیت مهر در ایران به حدی می‌رسد که به رغم حذف نام ایزد مهر در گاتها و دشمنی زرتشت با مهمترین آموزه آیین مهر یعنی قربانی کردن گاو و نوشیدن شیره‌سکرآور هوم، که در اسطوره جمشید تجسم یافته، ستایش مهر در اوستای متاخر دوباره جان می‌گیرد و سهم مهمی به ایزدمهر داده می‌شود، مهریشت به عنوان یکی از مهمترین سروده‌های اوستا تحت‌تاثیر باورهای میتراپی در تفکر مردمان ایران بازآفرینی می‌گردد و نشان از انتشار دوباره باورهای میتراپی بعد از زرتشت دارد (Pourdavood & Farahvashi, 2015; Vermazem, 2004). در داستان‌های شاهنامه نیز این تضاد و نوع نگاه به آموزه‌های میترا که در سروده‌های زرتشت در گاتها و سپس دراوستای متاخر نمود دارد، کاملاً مشهود است. از زبان شخصیت‌هایی چون رستم و پیروز از جمشید که تجلی باورهای میتراپی در وجود او نهفته است به نیکی یاد می‌شود. جمشیدی که در گاتها برای اولین بار گاو را قربانی می‌کند و هوم دوردارنده مرگ را می‌ستاید (Pourdavood, 2007) و از زبان کسانی چون کیخسرو، اسفندیار و بهرام‌گور از جمشید چهره‌ای گناه‌آلود ارائه می‌گردد به ویژه در داستان رستم و اسفندیار این تقابل و تضاد به گونه‌ای مشخص بیان شده‌است (Ferdowsi, 2007, 2010). شباهت جمشید و میترا در اساطیر آریایی به اندازه‌ای بزرگ و مشخص است که پژوهشگر را وادار به این پرسش می‌نماید، آیا می‌توان شخصیت میترا و جمشید را در روایت‌های اسطوره‌ای و دینی مردمان آریایی در قالب یک نماد فرض کرد؟ جمشید که روشنی از روی او می‌تافت و چون خورشید می‌درخشید، و در آخر کار دعوی خدایی کرد و بر شکل خود تمثال ساخت و به اطراف فرستاد و فرمود تا آن را بپرستند (Mostofi, 1960). در فرگردوم و نندیداد؛ جمشید است که چون خورشید می‌درخشد و او نخستین بار با اهوره‌مزدا گفتگومی‌کند (Razi, 1997a, 1997b). ایزد مهر هم در مهریشت از پیروانش می‌خواهد او را ستایش و نیایش نمایند تا با جان تابناک و خورشیدسانش به مردمان روی آورد (Darmesteter & Muller, 1883). جمشید در سروده‌های نندیداد شهریاری را از اهوره‌مزدا پذیرفت و نگهبان مردمان آریایی شد تا سعادتی را به آنان ببخشد، ایزدمهر نیز کسی است که اهوره‌مزدا او را پاسبان و نگهبان و شهریار برای سعادت‌مندی بشر گماشت (Pourdavood, 1998a, 1998b). در همین راستا سعی بر آن است تا با کاربست روش تحقیق تاریخی و اسطوره‌ای که مبتنی بر توصیف و تحلیل داده‌هاست نقوش و نمادها و روایت اسطوره‌ای ایزدمیترا در تجسم جمشید بررسی گردد. نکته بسیار مهم در بررسی دو داستان آفرینش (اوستایی و آفرینش میتراپی) تضادی است که در نوع باور به اندیشه‌های میتراپی نمود یافته‌است. در داستان آفرینش اوستایی، اهریمن است که گاو نخستین را هلاک می‌کند. و در داستان آفرینش میتراپی این ایزد میتراست که گاو مقدس نخستین را قربانی می‌نماید. در هر صورت کارکرد میترا و اهریمن یکی شده‌است. نمود این خوی اهریمنی میترا را گاوکش، در آموزه‌های زرتشت، در شخصیت جمشید متجلی شده‌است جمشیدی که ادعای خدایی کرد (Pourdavood, 2005) و در آموزه‌های میتراپی شخصیت ایزدمهر تا خدا شدن پیش‌رفت.

ویژگی‌ها و کنش‌های اسطوره‌ای و دینی ایزد میترا از اسطوره پیشدادی تا شاهنشاهی ساسانی

سیر باورمندی به ایزد میترا علاوه بر نوشته‌های اسطوره‌ای و دینی در کتیبه‌های به‌جای‌مانده از اقوام آریایی در دوره‌های مختلف تاریخی مشهود است. قدیمی‌ترین کتیبه‌ای که از میترا نام برده است، از خاندان شاهی میتانی است یکی از تمدن‌های باستانی هورانی در غرب ایران و شمال میانرودان و جنوب آناتولی، میتانی‌ها در کتیبه خود نام چهار ایزد (میترا، ورونا، ایندرا و نستیا) را ذکر کرده‌اند. زمان نگارش سنگ نبشته معروف میتانی به سال ۱۳۱۷ پیش از میلاد می‌رسد (Nyberg & Najm Abadi, 1980; Vermazem, 2004). بارزترین حجاری که یادآور اسطوره‌های میتراپیسم است در تخت جمشید نقش‌بسته و نبرد شیر و گاو را به تصویر درآورده‌است. شیر همواره تداعی‌کننده جلال

میترا در ایران باستان بوده است و در پیگرنگاری میترایسم رومی نیز نقش داشته است (Gyselen, 2006, 2007; Warner & Ismail Pour, 2010). حمله شیر به گاو یادآور اسطوره‌ی میترا و جلوه‌ای از گاوکشی میترا در آغاز پیدایش هستی می‌باشد (پراده، ۱۳۹۱: ۱۵۶-۱۵۷). جالب توجه است که رایج‌ترین نقش مایه‌ها و نمادهای حیوانی که روی مهرهای ساسانی دیده می‌شود شیر است شیر نماد ایزد مهر است و مشخصه این نماد پیوستگی آن با ایزد میترا است (Bivar, 1969, 2005). از مهمترین نقوش به تصویر درآمده شیر در سده سوم میلادی در سرمشهد توسط بهرام دوم ساسانی در حال کشتن شیر در کنار خانواده خود به تصویر درآمده است. سر شیر در بعضی نگاره‌های میترایبی در مهرکده‌ها قابل تشخیص است در عقب کوتوپاتس مشعل به دست دیده می‌شود که گاو را میراند شکل ترکیبی انسان- حیوان به صورت نمایشی با پیکر انسان و سر شیر از ابتدایی‌ترین نقاشی‌ها از ایزد مهر در شرق باقی مانده است (Darmesteter & Muller, 1883). شیر نماد آتش است، خورشید و آتش در ایران باستان و در آموزه‌های میترایبی جایگاه ویژه‌ای دارند، نیروی پاک‌کنندگی در دین میترا به آتش نسبت دارد و آتش تطهیر کننده باورمندان مهر در مراسم میترایسیم بوده است. ششمین مرحله در آموزه‌های مهر خورشید است که در نماد آتش تجسم یافته (Warner & Ismail Pour, 2010). دومین نقش مایه مهم در میترایسیم تصویر گاو است، در سفال‌های کشف شده در تخت جمشید و همچنین در سیلک که می‌تواند یادآور اسطوره میترا و گاوکشی او در دوره هخامنشی باشد، به تصویر درآمده است (عطایی، ۱۳۸۵: ۸۶) در آثار خطوط میخی هخامنشی که از اردشیر دوم (۴۰۴-۳۵۸ پ. م) و اردشیر سوم (۳۵۸-۳۳۸ پ. م) به جای مانده نام میترا چون ایزدی مقدس ستایش می‌شود. اردشیر شاه- هخامنشی می‌گوید «هورمزدا و ایزد میتره مرا بپایند» (Lucoc, 2003). بیوار در بررسی نقوش گودین تپه و تخت جمشید بخصوص در مهرهای تخت جمشید و سکه‌ای از دوره فرترکه‌ها و آثار هنری از اورارتو تا اروپا که همواره تجلی‌گاه نقش تائوروکتونی یا نقش قربانی گاو است، میترایسیم را در دوره هخامنشی تایید کرده شاهنشاهان بزرگ ساسانی خود را از دودمان پارس و از نژاد شاهان هخامنشی می‌دانستند (Daryayi & Qodrat Dizaji, 2005). نگینی منصوب به اردشیر پاپکان (۲۲۴-۲۴۲ م) که تنها نیمی از آن یافت شده پادشاه در حالت نیم‌رخ در کنار گاوی نشان داده شده است (Babelon, ۱۸۹۷: ۱۹۲). نقش مایه‌های هنر ساسانی به مسئله فراتر از علاقه شاه و درباریان اشاره دارد و ارزش سمبلیک، دینی و اسطوره‌ای برای ساسانیان داشته است (Lerner, 1975). هنر ساسانی با بازگشت به مفاهیم اسطوره‌ای ایران باستان از هنر هلنیسم عبور کرد محتوا و نمادهای سه یا چهار هزار سال پیش را در خود زنده و متبلور ساخت (Von der Osten, 1925). شاهنشاهان ساسانی تاریخ نگاری پدید آوردند که آن‌ها را در ردیف پادشاهان بر حق ایرانی یعنی پیشدادیان و کیانیان و هخامنشیان قرار می‌داد ساسانیان نخستین بار لقب کی را در زمان شاپور دوم (۳۰۹-۳۷۹ م) استفاده کردند و بر سکه‌های ساسانی نخستین بار لقب کی در زمان یزگرد دوم (۴۳۸ تا ۴۵۷ م) منقش گردید (Daryayi & Qodrat Dizaji, 2005). شاپور دوم نخستین بار خود را کی نامید. تصویر او در دل کوه مقدس تاق‌بستان و در کنار چشمه مقدس حجاری شده است و پسرش شاپور سوم آخرین شاهنشاهی هستند که خود را چهار ایزدان دارند معرفی می‌کنند (Daryayi & Far, 2004). از این تاریخ به بعد است که آثار ساسانی از پارس به غرب شاهنشاهی ساسانی، کرمانشاه انتقال میابد سبک هنری حجاری‌های تاق‌بستان کرمانشاه با آثار ساسانی موجود در پارس تفاوت دارد در کرمانشاه به یکباره نقش مهر و نمادهای میترایبی اهمیت میابد. زایش میترا در اسطوره‌های کهن آریایی از دل صخره و کوه مقدس است، صخره‌ای که میترا از آن زاده می‌شود در کنار چشمه مقدس و در زیر سایه درختی به نمایش درآمده است (Koomen & Razi, 2004). اصلی‌ترین مراسم و نماد ایزد مهر قربانی گاو نخستین است تا از وجوش جهان آفرینش سرچشمه گیرد. ساسانیان همواره خود را ودیعه دار فرهنگ پیشدادی میدانستند در اسطوره‌های کهن ایرانی اجداد فریدون همه دنباله نامی از گاو دارند فریدون پسر پورترا (پورگاو)، پسر سیاک‌ترا (سیک‌گاو) پسر سپت‌ترا (سپیدگاو) (Dadgi, 2001). این موضوع بیانگر این حقیقت است که گاو توتم خاندان وی بوده است (Bahar, 1983). فریدون شاهنشاه پیشدادی هنگامی که خواست پادشاهی را به ایرج دهد و او را بر سایر پسرانش برگزیند تاج و تخت و قر و دیهیم و اورنگ را به ایرج سپرد و این تداوم شاهنشاهی از ایرج تا ساسانیان ادامه یافت. قرشاهی از جمشید

ستانده و ایزد مهر آن را دریافت کرد. اما سرانجام با آمدن فریدون پیشدادی قَر به او تعلق می‌گیرد. فریدون نخستین کس است که ضحاک مار به دوش را شکست می‌دهد و قَر ایزدی را دوباره به سرزمین ایران بازمی‌گرداند، فریدون نخستین کس است که آتشکده می‌سازد (Masoudi & Payandeh, 1991; Tha'alibi, 1989, 2006). در زایش فریدون تمام بن‌مایه‌های داستان میترا و قربانی گاو نخستین نهفته است، فریدون چون زاده شده ماده‌گاو او را شیر داد، سرانجام ضحاک ماده‌گاو را سربرید اما فریدون در نگاهداشت، نگاهدارنده چون ماه بالیدن گرفت و در حمایت خداوند بود (Tha'alibi, 1989, 2006). جمشید که از آیین جدید سخن می‌گوید نفرین می‌شود زیرا آیینش دروغ است، قَر از او ستانده می‌شود، ضحاک مار به دوش نیز به مانند جمشید ماده‌گاو را قربانی می‌کند، اما فریدون که وجودش در توتم گاو است قَر اهورایی را می‌گیرد و دوباره آتش نماد دیانت کهن آریایی را برپا می‌کند. ابوریحان بیرونی در کتاب آثارالباقیه در مورد جشن روز ۱۵ و ۱۶ دی ماه می‌گوید «شب ۱۶ دی ماه فریدون بر گاو سوار شد و در شب در آسمان گاو از نور که شاخی از طلا و پای از نقره داشت و چرخ ماه را می‌کشید نمایان می‌شد و بر کوه اعظم (البرز) گاو سفید دیده می‌شود (Biruni & Sarisht, 1984). بازتاب همین داستان در کتاب زادسپرم به گونه‌ای دیگر تجسم یافته است آنگاه که اهورامزدا برای جلوگیری از جنگ میان ایران و توران گاو بزرگ آفرید و میان مرز ایران و توران قرارداد ولی کاووس به غرور نخواست که آن گاو باشد و حدود مرز را مشخص کند کاووس از سریت پهلوان که زور بسیار داشت خواست که گاو را بکشد گاو به زبان آمد و به سریت گفت مرا مکش چه اگر مرا بکشی آن کس که فروهرش در هوم دوردارنده مرگ است و نام او زرتشت است در زمین پیداشود و بد کردن تو را در جهان بگوید. سریت چون سخن گاو را شنید بازگشت و به سوی کاووس رفت و او را از چگونگی کار آگاه کرد. اما کاووس خواستار مرگ گاو بود و سریت را مجبور به کشتن گاو کرد سریت به پیشه رفت و با مشت سه جای پشت گاو را شکست و گاو کشته شد. سریت نیز به دست پری سگ پیکر کشته شد (Razi, 2002; Zadsipram & Mohsel, 1987). هسته اصلی این داستان کهن تمثیل اسطوره میتراست، کشتن گاو، شیره‌هوم، زرتشت پیامبری که خواهد آمد و قربانی کردن گاو را به عنوان یک بدی بزرگ به جهان تعلیم خواهد داد. ساختار آن منطبق با روایتی در بهرام یشت بند ۵۶ است مردمان دیویسان پشت گاو را خم‌کنند و کمرش را بشکنند و اندام‌هایش را (Pourdavood & Farahvashi, 2015). اسطوره میترا دارنده قَر ایزدی، در تولد کوروش بزرگ به وضوح نمایان است؛ هنگامی که آستیاک پادشاه ماد به هارپاگ دستور می‌دهد کوروش را بکشد، هارپاگ نیز به گاوچران شاه که نامش میترداد (مهرداد) است وظیفه کشتن کوروش را می‌سپارد، اینچنین است که پرورش‌دهنده گاو (مهرداد) جان کوروش را از مرگ رهایی می‌بخشد، در داستان زایش کوروش بزرگ، گاوچران (پرورش‌دهنده گاو) میترداد، نقش اصلی را به خود اختصاص داده است (Herodotus, 2004). ایزدمهر از سرآغاز خلقت انسان و تراویدن قَر و نخستین پیمان اهوره‌مزدا با انسان، نگهبان عهد است، دو گیاه نخستین که در تکامل خود به انسان خردمند (مشی مشیانه) رسیدند. در مهرماه و مهرروز و هنگام جشن مهرگان از زمین رویدند (Dadgi, 2001; Isfahani & Shahriar, 1967). در مهرماه یکی از بزرگترین جشن‌های ایرانی برگزار می‌شد، جشن مهرگان، سبب این جشن، چیره‌شدن فریدون بر ضحاک است (Biruni & Sarisht, 1984). داریوش بزرگ در کتیبه بیستون بر خود می‌بالد که در مهرماه که ماه ستایش ایزدمهر است بر گئوماته‌مغ پیروز شد. داریوش می‌خواهد نقش ایزدمهر را در موفقیت و قَر ستایش نشان دهد، او خود را با فریدون پیشدادی و دشمنش گئوماته را با ضحاک مقایسه می‌کند، قَر از انسان نخستین به جمشید و فریدون و سپس کوروش و سرانجام به داریوش بزرگ رسید. در مهرماه ساسانیان تاجی که به صورت نور و آفتاب بود بر سر می‌گذاشتند (Biruni & Sarisht, 1984). اینک تداوم ستایش ایزد میترا در حجاری‌ها و نمادهای ساسانی به ودیعه گرفته می‌شود ایزد میترا در روم به صورت جوانی در تصویر شاهزادگان شرقی تجسم یافته است که گیسوان پریشان دارد و کلاه فریجی بر سر و گرداگرد سر او را پرتو نور خورشید فرا گرفته است (Garris, 2009). یکی از مراحل کیش مهر مقام پارسی است او تحت حمایت ماه است جامه ایرانی و کلاه میترا را بر سر دارد (Koomen & Razi, 2004). دقیقاً همان نقش برجسته‌ای از مهر که در تاق‌بستان حجاری گردیده با انوار نور بر گرد سر و برسمی که در دست و لباس پارسی که بر

تن دارد. ساسانیان همواره می‌کوشیدند ارتباط خود را با اساطیر کهن، میترا و هخامنشیان گرامی‌دارند، خسرو پرویز در پشت سکه‌اش به دور مجمر آتش واژه قره افزون را ضرب کرد. در ریگ‌وادا این ایزد مهر است که در آتش (اگنی) متجلی می‌شود (Rigveda & Naeni, 1969). هنگامی که بین آتش گوهر مقدس آریایی و ضحاک مار دوش، نماد دیو اهریمنی و پادشاه انیرانی (غیر ایرانی) برای به دست آوردن قر جنگ درمی‌گیرد هیچ‌گاه ضحاک پیروز نخواهد شد زیرا او بر دین آریایی پایبند نیست و ایزدمیترا حامی او نخواهد شد (Pourdavood, 1998a, 1998b). از اهریمن تا ضحاک و سرانجام اسکندر که مهمترین شاخصه آنان خاموش کردن آتش و ویرانی آتشکده‌ها بوده، هیچ‌گاه نتوانستند قر ایزدی را تصاحب کنند (Razi, 1997b). جمشید هنگامی که دروغ گفت آتشش بی‌فروغ شد و قر ایزدی از او گرفته شد (Tha'alibi, 1989). فریدون قر را گرفت و آتشکده را برافروخت، آتش نگهبان قر ایزدی و مظهر دین ایران باستان است و قر نگهبان ایران است و دارندة قر ایزدمهر است. چنان‌که خسرو انوشیروان می‌گفت: آنگاه که مردم سراسر کشور به قر ایزدی از دشمنان بیاسودند زیرا ایزدمهر دارندة قر اهورایی نگهبان ایران زمین است.

شکل ۱

نقش ایزد مهر در تاقبستان

جمشید در قالب مهر نخستین کسی که پیمان اهورایی را پاس نمی‌دارد

مهمترین و اصلی‌ترین کارکرد ایزد مهر در دیانت کهن آریایی و روایت‌های دین زرتشتی نگهبانی او از عهد و پیمان است (Curtis, 2009). هرکس به پیمان‌ش با میترا پای‌بند است از پاداش‌های او برخوردار می‌گردد و هیچ نگرانی به او نمی‌رسد (Jalali Naeni, 1988). در بند دوم مهر یشت اهوره‌مزدا به زرتشت می‌گوید: مهر، پیمان‌شکننده نابکار را ویران می‌سازد (Pourdavood & Farahvashi, 2015). اهوره-مزدا، سرزمین‌ها را مطابق آن که به میثره، پیمان‌بسته‌اند و یا پیمان را شکسته‌باشند، حمایت یا نابود می‌کند. اهوره‌مزدا از زرتشت می‌خواهد که مبادا پیمان بشکنی، نه آن پیمانی را که با دروند (گناهکار) بسته‌ای و نه آن را که با اشون (پرهیزکار) بسته‌ای چه هر دو پیمان درست است (Pourdavood, 1998b, 2005). هنگامی که در مهریشت، نام ایزد به معنای پیمان می‌آید و در کهن‌ترین متن‌های هندی میثرا، پیمان معنا می‌دهد، روشن است که این ایزد در زمان هندو ایرانی بسیار کهن و قبل از زرتشت در نزد هر دو قوم، بسیار مقدس بوده و ایزد عهد و پیمان

تصور شده‌است (Merkbach & Karbasyan, 2008; Pourdavood, 2005). تجسم معنوی ایزد مهر وفای به عهد و پیمان است و تجسم مادی میثره نور او است (Gray, 1929). هیچ‌گاه نباید مهر را خورشید دانست «مهر که پس از فرورفتن خورشید، به فراخنای زمین پای‌نهد این زمین پهناور گوی‌سان دورکرانه را بپیماید و آنچه در میان زمین و آسمان است را بنگرد» (Doostkhah, 2001) و در سرودی از مهریشت، خورشید، ستایش مهر را بشارت می‌دهد (Pourdavood & Farahvashi, 2015). «پس از فرو رفتن خورشید مهر به پهنای کره زمین درآید» (Pourdavood & Farahvashi, 2015). حتی در ریگ ودا، وارونا و میترا هستند که خورشید را در آسمان بالا می‌برند و این سروده مشخص می‌سازد ماهیت خورشید و میترا از هم جدا است (Jalali Naeni, 1988). مهترین آموزه‌های میترا، قربانی کردن گاو و نوشیدن شیره هوم سکرآور است، ایزد مهر، هوم نیرومند درمان‌بخش آن شهریار زیبای زرین را در پای کوه هگر بلندترین ستیغ کوه البرز، پیشکش می‌آورد (Doostkhah, 2001). هوم در مهر یشت، مورد ستایش قرار گرفته «هوم زرین مقدس را می‌ستایم هوم نوشیدنی گیتی افزای را می‌ستایم هوم دور دارنده مرگ را می‌ستایم» (Doostkhah, 2001). هوم و هاونی سرانجام در نزد زرتشت به شدت تقبیح شده‌است (Pourdavood, 2005) در اوستای پسا زرتشت (متاخر) ستایش مهر و مراسم او باید همراه با هوم، هاون و برسم باشد. «درود به مهر دارنده دشتهای فراخ و به آن مردی که ترا براستی نماز آورد، برسم در دست، هاون در دست، نزدیک هوم حاضر شده و با سرود تو را بستاید» (Pourdavood, 1998a). نخستین کس در جهان مراسم هوم به جای آورد و یونگهان پدر جمشید است (Pourdavood, 1998a). جانمایه وجودی جمشید برگرفته از شیره هوم است، جمشید چون خورشید می‌درخشد و مانند ایزدان جزو نامیرایان آفریده‌شده‌بود (Minavi Khurd et al., 1975) و مهمترین آموزه او قربانی کردن گاو است (Pourdavood, 2005) در فرگرد دوم وندیداد؛ زرتشت از اهوره‌مزدا می‌پرسد که نخستین بار با چه کسی از آفریده‌ها گفتگو کرده‌است و اهورای دانا نام جمشید را می‌گوید اما جمشید، سرانجام خود را خدا می‌خواند (Razi, 1997b). بزرگترین ناسپاسی جمشید که قر اهوره‌یی از او گرفته‌شد، شکستن عهد و پیمانی بود او که به‌جای پروراندن گاو برای زراعت، گاو را قربانی می‌کند و هوم را می‌نوشد (Pourdavood, 2005).

شکل ۲

تاق‌بستان، تاق بزرگ

اسطوره قربانی گاو نخستین توسط میترا و آغاز آفرینش در روایت‌های اوستایی و میتراپی

سراغاز خلقت در اسطوره‌های ایران باستان و روایت‌های اوستایی از زمین بود و نکته جالب آن است که آغاز زندگی بشر در اسطوره‌های اوستایی از گیاه‌پیکری شکل گرفت و به انسان خردمند غارنشین تکامل یافت. غار که زیستگاه نخستین انسان در کاوش‌های باستان‌شناسی است (Ghirshman, 1989). در اسطوره‌های ایران باستان نیز نخستین مکان زندگی انسان اسطوره‌ای ایرانی بوده‌است. غار تاق‌بستان تمثیلی از اولین بوم و خان انسان است جایی که گیاه‌نخستین در پای آن روید و از آن گیاه در روند تکاملی آفرینش نخستین زوج بشری مشی و مشیانه پا به حیات خاکی نهادند (Isfahani & Shahriar, 1967). کیومرث نخستین آفریده اهورمزدا بود (Ibn Khaldun & Aiti, 2004; Masoudi & Payandeh, 1991). او را گرشاه، یعنی پادشاه کوهها گفته‌اند. گر در فارسی به معنی کوه آمده‌است (Bal'ami, 1974, 2007; Pourdavood, 2005; Tha'alibi, 1989). او نخستین آفریده اهورمزداست که در کوه به سر می‌برد. ایرانیان بر این اعتقادند که کیومرث همان آدم نخستین است (Ibn Khaldun & Aiti, 2004; Masoudi & Payandeh, 1991). لقب وی گلشاه یعنی پادشاه گل بود (Biruni & Sarisht, 1984). این مرد مبداء تناسل بشر در اسطوره‌های ایرانی است و در دنیا سی سال بزیست و چون در گذشت از صلب وی نطفه‌ای بیرون آمد و در زمین فرورفت و در رحم‌زمین بماند از این نطفه دو گیاه شبیه ریواس رویدند سپس از جنس گیاه در روند تکامل آفرینش اوستایی به جنس انسان تحول و تکامل یافتند یکی نر و دیگری ماده در قامت و صورت یکسان و نام ایشان مشه و مشیانه بود (Isfahani & Shahriar, 1967; Masoudi & Payandeh, 1991). ریشه و نام کیومرث نیز از گیاه گرفته شده‌است. نام کیومرث در زبان اوستایی «گیهمرتن» گیهمرته یا گیهمرث خوانده شده‌است. بخش نخست همان است که در پهلوی و فارسی به «گیا» و گیاه تبدیل شده (فره وشی، ۱۳۵۸: ۱۳۰) گاو مقدس یکتا که آن را ثور (گاو مقدس) می‌گفتند در کنار کیومرث زندگی می‌کرد. پس اهریمن کیومرث و گاونخستین را کشت. دو امشاسپند، امرتات و هروتات نطفه کیومرث و گاو نخستین را از تن آن دو گرفتند و به ماه بردند و در نور آن جایگاه مقدس از آلودگی پالوده نمودند. تازمانی که اهریمن زمین را ترک کرد آن نطفه را در نور درخشان ماه محافظت کردند (Dadgi, 2001). آنگاه که پلیدی اهریمن از زمین دور شد آن دو فرشته مقدس چهل سال آن تخمه را در دل زمین سپردند. با به سر رسیدن چهل سال، مشی و مشیانه از آن تخمه از زمین رستند. سرانجام تکامل نطفه به گیاه و تراویدن قر و خرد اهورایی بر آن به انسان خردمند می‌انجامد (Dadgi, 2001; Shortheim, 1987; Zadsipram & Mohsel, 2008). دو فرشته مقدس در اوج تاق‌بزرگ، تاق‌بستان سبک و هنری یونانی دارند، اما در دل این تصویر یونانی، داستان و اسطوره آفرینش ایرانی نهفته است، هنگامی که اهریمن زمین را ترک کرد نطفه‌ها توسط دو امشاسپند، از ماه که تصویر آن در اوج تاق‌بستان حجاری شده‌است به زمین آورده شد. نطفه کیومرث و گاو نخستین، در دل زمین کاشته و از رویش آن نطفه‌ها یک جفت جاندار نر و ماده به شکل گیاه پیکری پدیدار گشت (Dadgi, 2001) دو گیاهی که در پایین تاق‌بستان حجاری شده‌است نماد آفرینش آغازین اهورایی است. دو موجود نرینه و مادینه به نام‌های «مشی» و «مشیانه» از تکامل این گیاه به وجود آمدند (Dadgi, 2001; Pourdavood, 1998b).

تجسم جمشید پیشدادی در کالبد ایزد مهر

در زیر هلال‌ماه در اوج تاق‌بزرگ، تاق‌بستان، روایی موج دیده‌می‌شود. روایی که در باد به اهتزاز درآمده است. وایو ایزد باد و یابنده قر است، وای می‌گوید: یابنده قر نام من است (Doostkhah, 2001). در تاج خسرو پرویز در تاق‌بستان نیز دو هلال‌ماه وجود دارد. ماه در اسطوره‌های ایران باستان نماد باروری و برکت و با قر ایزدی در ارتباط است و جایگاه نگهداری تخمه‌آغازین خلقت می‌باشد (Dadgi, 2001). در تاق‌بستان هلال ماه در تمثیل و شکل شاخ‌گاو در اوج تاق‌بزرگ نقش بسته است. گاو بالدار بی‌تردید نشان‌دهنده ماه و گاو یکتا آفریده است (Ackerman, 2008). هنرمند ساسانی با توجه به اسطوره‌های کهن ایرانی و دیانت زرتشتی ترکیب ماه و شاخ گاو را در هنر خود متجلی- نموده‌اند. در اسطوره‌های آفرینش میترا بی‌مانند اسطوره آفرینش اوستایی همچنان گاو نقش اول داستان پیدایش خلقت را دارد اما برخلاف روایت آفرینش اوستایی، دیگر اثری از کیومرث دیده نمی‌شود در اسطوره آفرینش میترا بی‌گاو، نخستین آفریده اهوره مزدا است. گاو وحشی و بند گسل در دامنه‌ی کوهستانی به چرا سرگرم بود و میترا دلیر گاو را قربانی می‌کند (کومن، ۱۳۸۳: ۱۳۸). در تمام مهرابه‌های جهان که تمثیلی از غار است گاو توسط مهر قربانی می‌گردد (Garris, 2009). غار نماد گنبد آسمان و جهان خلقت و میترا در غار سنگی با قربانی گاو آفرینش را آغاز کرده است (Koomen & Razi, 2004; Zomordi, 2006). در اساطیر هند و ایرانی آفرینش با قربانی گاو توسط میترا آغاز می‌گردد که تخمه گیاهان و جانوران را در گیتی می‌پراکند و سرانجام با قربانی گاو و شراب، زندگی جاوید به دست می‌آید (Dadgi, 2001; Rigveda & Naeni, 1969). در گات‌ها جمشید است که نخستین بار گاو را قربانی کرد، سرانجام جمشید خود را خدا خواند (Ibn al-Athir et al., 1991; Pourdavood, 2007). گویا جمشید همان میترا است. جمشید گفت من خدای آسمان و زمینم به زمین آمده‌ام تا کار شما راست کنم اکنون کار شما راست کردم و دردمندی و مرگ از شما برداشتم اکنون همی‌باز به آسمان خواهیم شد مرا به خدایی پرستید (Bal'ami, 1974) میترا نیز چون جمشید در سروده مهر یشت می‌خواهد و دستور می‌دهد که مردمان در نماز از او نام برند و او را ستایش و نیایش نمایند تا او با جان تابناک خویش به مردمان روی آورد (Doostkhah, 2001). گاو و ماه همواره در اسطوره آفرینش میترا بی‌مهمترین نقش را داشته است. میترا ایزدی است که گاو را قربانی می‌کند و به سرپرستی مشی و مشیانه برگزیده و مامور می‌شود از آنان پرستاری کند. اهریمن جهت مقابله و نابودی مشی و مشیانه بیماری طاعون را پدید می‌آورد. میترا همیشه بیدار و همیشه هشیار بود، تا بدخواهی و زبانه‌کاری او را

بی‌اثر کند. پس اهریمن خشک‌سالی را بر جهان مستولی می‌کند و میترا را این ایزد آسمانی پیکانی بر صخره‌سنگی بیفکند و از اثر برخورد آن، چشمه‌ای زندگی‌بخش جاری شد تا انبوه و گروه دوستانش سیراب شوند. اهریمن زمینی را که آبادان شده بود، با طغیان آب رودها و سیلاب‌ها از پوشش گیاهی تهی ساخت. اما با کمک میترا زمین و موجوداتش به‌رهایی رسیدند. این یک دوره از عمر آفرینش است. دورانی قهرمانی که با پایان یافتن آن رسالت زمینی میترا نیز خاتمه می‌یابد و معراج او صورت می‌پذیرد (Koomen & Razi, 2004). در اساطیر ایران باستان جمشید دقیقاً در جسم میترا تناسخ می‌یابد او نیز به سان میترا گفت من خدای آسمان و زمینم به زمین آمده‌ام تا کار شما راست کنم اکنون کار شما راست کردم و دردمندی و مرگ از شما برداشتم اکنون همی باز به آسمان خواهیم شد مرا به خدایی پرستید (Bal'ami, 1974). اسطوره‌ی آفرینش میترا، در داستان جمشید در فرگرد دوم و نداد ذکر شده است. اهوره‌مزدا جمشید را از زمستان سخت خبر می‌دهد که سخت مرگ‌آور است. ابرهایی که بسیار بارند و سیلاب‌ها روان شوند. همان توفانی که میترا بشر را از سیلاب سهمگینش نجات می‌بخشد، جمشید نیز چون میترا جهان را از آن رهایی می‌دهد (Razi, 1997b). رابطه جمشید و میترا یک رابطه ناگسستنی است هر دو نجات‌بخش بشر بودند، جمشیدی که چون مهر درخشند است (Mostofi, 1960) و مهر با پرتو روشنی آمیخته است (Doostkhah, 2001). جمشید آیین تازه آورد و مردمان را به پرستش خود فرمان داد و میترا آیینی است که با سروده‌های زرتشت در گاهان کاملاً در تضاد قرار دارد او هم در مهریشت از پیروانش می‌خواهد او را ستایش و نیایش نمایند تا با جان تابناک و جاودانه خویش به مردمان روی آورد (Doostkhah, 2001). جمشید دارنده گله و رمه خوب در بالای کوه هکر (قله البرز) ستوران و گاو قربانی می‌کند و کامیابی می‌خواهد که بر همه ممالک بزرگترین شهریار گردد (Doostkhah, 2001; Pourdavood, 1998a). جمشید جهت آنکه روشنی از روی او می‌تافت او را به خورشید توصیف کردند (Biruni & Sarisht, 1984)، جهت آنکه در آخر کار دعوی خدایی کرد و بر شکل خود تمثال ساخت و به هفت سوی جهان فرستاد و فرمود تا آن را بپرستند، نفرین شد (Mostofi, 1960) و مهر به مانند جم فروغش به هفت کشور بتابید و قمر میتراست که در مهرابه‌های جهان در هفت کشور تابان است و با آن فروغ سفیدمینی درخشان مقدس هوشیار بی‌سایه‌اش (Pourdavood, 2007). قمر و فروغ مهر سفید و بی‌سایه است، مهر پیکر خود را چون ماه می‌درخشاند (Pourdavood, 1998b) چه شباهت جالبی بین فروغ میترا و جمشید است که در اسطوره‌ها بیان شده است. این اثر در باره قمر جمشید می‌گوید: شید از زبان ایرانی‌ها پرتو روشنایی است و جم به معنی ماه تابان است و نور ماه سفید رنگ است (Ibn al-Athir et al., 1991). جمشید که فراخ‌کننده زمین است به‌مانند میترا دارنده دشت‌های فراخ است، از بلندی کوه البرز نظاره‌گر سرزمین‌های آریایی است (Doostkhah, 2001; Ibn al-Athir et al., 1991)؛ همچنان که جمشید در همه ممالک بزرگترین شهریار است و بر همه کامیاب شد. میترا نیز در بند ۲۹ مهر یشت، مالک همه ممالک و مردمان آریایی است (Doostkhah, 2001). گاو توسط میترا و پیروانش در فضایی تاریک و بدون نور، قربانی می‌شد، مراسمی که جمشید با کوی‌ها و کرپن‌ها آن را اجرامی کردند. در اکثر مهرکده‌های غرب یک سنگ‌نگاره یا نقاشی وجود دارد که در آن‌ها چگونگی قربانی گاو به وسیله میترا تصویر شده است صحنه قربانی شدن گاو در مهرکده‌ها چه شباهت بی‌نظیر به توصیف مزامین گاتها در سروده زرتشت دارد (Pourdavood & Farhvasi, 2015). جمشید ششصد سال برای همه آفریدگان بی‌مرگی آورد و آنان را عاری از درد و پیری و آفت کرد و این که ورمکرد را ساخت که چون باران ملکوسان (نام دیو) شروع به باریدن کرد و سیلاب‌ها روان شد جمشید جانداران و آدمی را به آن جایگاه برد (Pourdavood, 1998b) و جایگاه مهر بی‌شباهت به ورمکرد نیست آنجایی که نه شب است نه تاریکی نه باد سرد است و نه گرم نه ناخوشی نه گرسنگی و تشنگی و نه مرگ و نه آلودگی دیوآفریده (Pourdavood & Farhvasi, 2015). جمشید در ارت یشت از اهوره‌مزدا می‌خواهد که برای آفریدگان بی‌مرگی آورد و این خواسته به او داده می‌شود (Pourdavood, 1998a). سرزمینی که جمشید برای اقوام آریایی مهیا ساخت در هنگام پادشاهی نه‌سرما و نه‌گرما و نه‌پیری و نه‌مرگ وجود داشت (Mahabharata et al., 2006); جمشید مردم را به ساختن شمشیر و زره و دیگر جنگ افزارها از آهن فرمان داد و مهر جنگجویان را در استفاده از

نیزه خوب فلاخن مهر دروجان، دشنه‌های خوب، گرزهای خوب و ساخت جنگ‌افزارها و به‌کارگیری آن ابزارها در جنگ و پیروزی بر دشمنان فرا می‌خواند (Doostkhal, 2001; Ibn al-Athir et al., 1991; Tabari & Payandeh, 1996). مهر چون جمشید مراقب و نگهدارنده نیزه، سپر، شمشیر هم‌پیمانان خود است. مهم‌ترین لقب ایزدمهر فراخ چراگاه است (Pourdavood, 1998b)؛ جمشید نیز مانند مهر فراخ‌بخش زمین است او به فرمان اهوره‌مزدا زمین را سه بارفراخ و گسترد و مانند ایزد میترا، پرورنده و نگهدارنده و سردار بود (Hinz et al., 1996; Hinz, 1997b; Razi, 1997b; et al., 2006). در فارسی جمشید است در ودا یم خوانده شده و پادشاه دیارمرگ می‌باشد (Gershevich, 1959; Pourdavood, 1998a). در سرودهای سوگواری از او بخشایش و آمرزش درخواست‌کنند. همین خصوصیت نگهدارنده دیار مرگ برای ایزدمهر نیز ذکر گردیده است مهر در روز قیامت به همراهی سروش و رشن روان راستگویان را در سر پل چنوت از دست دیوهابی که می‌خواهند او را به دوزخ کشانند نجات می‌دهد (Pourdavood, 1998a). وظیفه حساب و راهنمایی روز واپسین به میترا داده شده است او به همراهی سروش و رشن، روان راستگویان را در سر پل چینود بگذراند (Minavi Khurd et al., 1975). جایگاه میترا بهشت آسمانی است و جایگاه جم بهشت نوع زمینی آن است. نکته مهم در ترکیب دو شخصیت میترا و جمشید در سرودهای اوستا در زامیاد یشت نهفته است جایی که جمشید پسر ویونگهان سخن دروغ گوید و پس از آنکه او سخن نادرست و دروغ پرداخت، قر از او آشکارا به پیکر مرغی بیرون شتافت آن قر جمشید به پیکر مرغ وارغن بیرون شتافت و آن قر را مهر دارنده چراگاههای فراخ برگرفت (Pourdavood, 1998b). هاله‌ای نورانی که به شکل پرنده‌ای پرواز نمود از آن کسی شد که در روایت اسطوره و آفرینش مانند جمشید است جمشیدی که مانند نور می‌درخشد، جمشید که در مینوی خرد جزو نامیرایان آفریده شده بود (Minavi Khurd et al., 1975) با گفتن دروغ قر ایزدیش به ایزدمهر داده شد و نور و قر او در وجود مهر به تابش درآمد. جمشید شهریاری را از اهوره‌مزدا پذیرفت دروغ گفت و شهریاریش ستانده شد، مهر کسی است که اهورامزدا او را پاسبان و نگهدارنده و شهریار بشر و سعادت بشر گماشت مهر قرجمشید را در وجود خوش نگه داشت (Pourdavood, 1998b).

منم گفت با فره ایزدی همم شهریاری و هم موبدی (Ferdowsi, 2010)

در باورهای ایران باستان قر آفریده اهوره‌مزدا است موهبتی ایزدی است که اهوره‌مزدا به هرکس بخواهد آن را می‌بخشد و هر کس آن را به دست آورد برازنده بلند مرتبگی و فرمانروایی خواهد بود. ایزدمهر دهنده شکوه و عظمت فرمانروایی به شاهان است لذا بعد از اهوره‌مزدا مهر جایگاهی والا در نزد شاهان ایران باستان داشته است (Mehrin, 2001). مهر و جمشید هر دو جهان را از نابودی و توفان دیو آفریده نجات می‌دهند هر دو نگهدارنده دیار مرگ هستند و سرانجام با قربانی گاو که آیین آن دو بوده است رستاخیز صورت می‌گیرد. در پایان جهان گاو هدیش که نمادی از گاو یکتا آفریده است توسط سوشیانت کشته می‌شود و از پی و چربیش شربت انوش و بی‌مرگی و جاودانی حیات، برای سالکان راستین تهیه می‌شود که می‌نوشند و پس از تن‌پسین و رستاخیز جاودان می‌شوند و به گاو یکتا آفریده پیوسته می‌گردند جاودانگی و رستاخیز نیز با قربانی گاو به انجام میرسد. در کوش یشت بند ۹ جمشید آرزو دارد به مخلوقات مزدا جاودانی بخشد (Pourdavood, 1998b) و او کامیاب می‌شد باید توجه داشت جمشید نماد یک‌شخص نیست او نماد دوره‌ای از تمدن مردمان آریایی است دوره جمشید اتفاق قابل توجهی است، در تفکرات دینی آریایی شکل می‌گیرد تفکراتی که بر خلاف عادات و مذهب پیشین آن‌ها بوده است (Pourdavood, 1998a, 1998b; Zandeh, 1996; Pourdavood & Farahvashi, 2015; 2001, 2005, 2007). با ورود آریایی‌ها به نجد ایران آنان با اقوام قدرتمندی روبه‌رو شدند (Child, 2007). این اقوام از لحاظ تمدنی و فرهنگی از آریایی‌ها مهاجر قدرتمندتر و پیشرفته‌تر بودند در اسطوره‌های آریایی این اقوام به نام سامی‌ها مشخص‌اند (Biruni & Sarisht, 1984). مهاجران آریایی نیاز به ایزدی قدرتمند داشتند تا آنان را در مقابل جنگ‌های بی‌امان حفظ نماید، مهر ایزدی کم‌اهمیت بود (Koomen & Razi, 2004). ایزدمیترا در مهریشت از اهوره‌مزدا می‌خواهد جایگاه ویژه‌ای در نیایش‌های

اقوام آریایی داشته باشد (Doostkhal, 2001). بمانند جمشید که خود را خدا خواند (Gerdizi, 1984; Ibn al-Athir et al., 1991). مهر و جمشید موظف بودند در یک قالب اسطوره‌ای قوم آریایی را در برابر جنگ‌ها و آسیب‌ها محافظت نمایند.

نتیجه گیری

مهمترین ویژگی در آیین مهر قربانی‌گاو است این رویداد در تمام محرابه‌های آیین میترا تجلی و بازتاب یافته‌است، محراب یا غار تمثیلی از آسمان است که در زیر آن آفرینش با قربانی گاونخستین آغاز می‌گردد. ایزد میترا با کشتن گاو جهان را می‌پروراند. مراسمی که در گاتهای زرتشت، جمشید مسئول آن است. زرتشت جمشید را برای کشتن گاو نفرین می‌کند، سرانجام در پایان جهان گاو هدیش که نمادی از گاو یکتا آفریده است توسط سوشیانت کشته می‌شود و از پی و چربیش شربت انوش و بی‌مرگی و جاودانی حیات، برای سالکان راستین تهیه می‌شود که می‌نوشند و پس از تن پسین و رستاخیز جاودان می‌شوند و به گاو یکتا آفریده پیوسته می‌گردند جاودانگی و رستاخیز نیز با قربانی گاو به انجام می‌رسد. میترا و جمشید و سوشیانت در یک قالب و تثلیث اسطوره‌ای به نمایش درآمده‌اند، هر سه با گاو کشی جهان را سامان می‌بخشند، همان گونه که خلقت با قربانی گاو توسط مهر آغاز گردید. گویا جمشید در قالب ایزد مهر جهان اهوره‌مزدا را از سرما و بیماری و مرگ نجات می‌بخشد و سرانجام به آسمان بازمی‌گردد و در رستاخیز جمشید در قالب سوشیانت با همان آموزه اصلی خود، قربانی گاو ظاهر می‌گردد و سرانجام بی‌مرگی و جاودانگی را در رستاخیز جهان اهورایی هدیه می‌بخشد در اسطوره‌های آریایی جمشید و مهر چنان درهم پیچیده گشته‌اند که همواره جمشید، مهر و مهر جمشید است. بر اساس باورهای کیش مهر که به آن پرداخته شد سه میترا در آیین مهر متجلی است که هر کدام خویشتکاری ویژه در جهان میترایسم را ترسیم نموده‌اند اولین تجسم میترا در ایزدی است که گاو را قربانی می‌کند و آفرینش اهورایی را آغازگر است او خود را همپایه اهوره‌مزدا می‌داند و در قالب جمشید از اهوره‌مزدا می‌خواهد مومنان او را همپایه خدا ستایش کنند. دومین نمود ایزد مهر در تجسم جمشید، هنگامی است که چون ماه می‌درخشد و جهان اهورایی را از گزند اهریمن و سیلاب و ... محفوظ می‌دارد. سرانجام سومین تجسم مهر در رستاخیز اهورایی است، ایزد میترا در قالب سوشیانت با اصلی‌ترین آموزه جمشید، قربانی گاو بی‌مرگی را در جهان به ارمغان می‌آورد. او همچنان که آفرینش را با قربانی گاو به وجود آورد و از آن پاسداری و نگهداری و نگهداری نمود، سرانجام بی‌مرگی و جاودانگی را به آفرینش می‌بخشد.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

References

- Ackerman, P. (2008). *Sasanian Seals, A Journey through the Art of Iran (From Prehistoric Times to Today), Volume 2*. Scientific and Cultural Publishing.
- Bahar, M. (1983). *A Study in Iranian Myths, Volume 1*. Tosse.
- Bal'ami, A. A. M. (1974). *History of Bal'ami, Volume 1*. Ministry of Culture.
- Bal'ami, A. A. M. (2007). *History of Bal'ami, Volume 1*. Ministry of Culture.
- Beets, D., & Thalathi, M. (1996). *Cultural Anthropology*. Scientific Publishing.
- Biruni, A. R., & Sarisht, A. D. (1984). *The Remaining Works*. Amir Kabir Publications.
- Bivar, A. D. H. (1969). *Catalogue of the Western Asiatic seals in the British Museum*.
- Bivar, A. D. H. (2005). *A Religion of the Ancient Medes (Vol. XL)*.
- Boyce, M., & Bahrami, A. (2007). *Zoroastrians; Their Beliefs and Religious Customs, 9th edition*. Qoqnus.
- Child, W. G. (2007). *The Aryans*. Negah Publications.
- Curtis, V. (2009). *Iranian Myths*. Center Publishing.
- Dadgi, F. (2001). *Bandahish*. Tosse Publications.
- Darmesteter, J., & Muller, F. M. (1883). *The Zand-Avesta. Part 2: Sirozahs, yasts, and Nyayis*.
- Daryayi, T., & Far, M. S. (2004). *The Sassanid Empire*. Qoqnus Publications.
- Daryayi, T., & Qodrat Dizaji, M. (2005). *The History and Culture of the Sassanids*. Qoqnus Publications.
- Doostkhah, J. (2001). *A Report on the Avesta, Volume 1*. Morvarid Publications.
- Ferdowsi, A. a.-Q. (2007). *Shahnameh of Ferdowsi*. Scientific Publishing.
- Ferdowsi, A. a.-Q. (2010). *Shahnameh of Ferdowsi*. Behzad Publications.
- Garris, R. (2009). *An Introduction to Mithraism*. Thrya Publications.
- Garris, R., & Rasoulzadeh, T. (2009). *An Introduction to Mithraism*. Thrya Publications.
- Gerdizi, A. S. A. H. i. D. i. M. (1984). *The History of Gerdizi*. World of Books Publishing.
- Gershevich, I. (1959). *Anahid (Vol. 1)*.
- Ghirshman, R. (1989). *Iran from the Beginning to Islam*. Scientific and Cultural Publishing.
- Gray, L. H. (1929). *The Foundations of the Iranian Religions*.
- Gyselen, R. (2006). *Note de glyptique sassanide: Le phénomène des motifs iconographiques communs à l'Iran sassanide et au bassin méditerranéen*.
- Gyselen, R. (2007). *Sasanian Seals and Sealing in the A. Saeedi collection*.
- Herodotus. (2004). *The History of Herodotus*. University of Tehran Publishing.
- Herodotus, & Hedayati, H. (2004). *The History of Herodotus*. University of Tehran Publishing.
- Hinz, J. R., Amoozgar, Z., & Tafazoli, A. (1996). *Understanding Iranian Myths*. Cheshmeh Publications.
- Hinz, J. R., Tafazoli, A., & Amoozgar, Z. (2006). *Iranian Myths*. Asatir Publications.
- Ibn al-Athir, A. i. M., Halat, A. a.-Q., & Khalili, A. (1991). *The Complete History, Volume 1*. Asatir Publications.
- Ibn Khaldun, A. Z. A. R. i. M., & Aiti, A. M. (2004). *The Book of Lessons, Volume 1*. Research Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Isfahani, H. i. H., & Shahriar, J. (1967). *The Sunni Kings of the Earth and Prophets, Volume 1*. Iran Culture Foundation Publishing.
- Jalali Naeini, M. R. (1988). *A Report on the Rigveda*. Naghreh Publications.
- Koomen, F., & Razi, H. (2004). *The Mysterious Cult of Mithras: The Secrets of Mithra*. Behjat Publications.
- Lerner, J. A. (1975). A Note on Sasanian Harpies. *Journal of Persian Studies*. <https://doi.org/10.2307/4300533>
- Lucoc, P. (2003). *Achaemenid Inscriptions*. Farzan Publications.
- Mahabharata, Qazwini, M. a.-D. A., & Jalali, S. M. R. (2006). *Mahabharata*. Tahoori Library.
- Masoudi, A. i. H., & Payandeh, A. a.-Q. (1991). *The Meadows of Gold, Volume 1*. Scientific and Cultural Publishing.
- Mehrin, M. (2001). *The Behi Religion*. Forouhar Publications.
- Merklbach, R., & Karbasyan, M. (2008). *Mithra: Cult and History*. Akhtaran Publishing.
- Minavi Khurd, S., Tafazoli, A., & Amoozgar, Z. (1975). *Minwi-Khurd*. Foundation for Iranian Culture Publishing.
- Molaei, C., & Sa'adat, I. (2011). *The Demon Ferdowsi and the Epic Poetry of Shahnameh*. Cultural Center for Persian Language and Literature.
- Mostofi, H. (1960). *A Selected History*. Amir Kabir Publishing.
- Nyberg, H. S., & Najm Abadi, S. a.-D. (1980). *The Religions of Ancient Iran*. Iranian Center for Cultural Studies.
- Oulansi, D. (2001). *A New Study on the Origins of Mithraism*. Cheshmeh Publications.

- Pourdavood, I. (1998a). *A Report on the Yashts, Volume 1*. Asatir Publications.
- Pourdavood, I. (1998b). *A Report on the Yashts, Volume 2*. Asatir Publications.
- Pourdavood, I. (2001). *A Report on the Zand Avesta*. Asatir Publications.
- Pourdavood, I. (2005). *A Report on the Gathas: The Oldest Section of the Avesta*. Asatir Publications.
- Pourdavood, I. (2007). *A Report on the Gathas: The Oldest Section of the Avesta*. Asatir Publications.
- Pourdavood, I., & Farahvashi, B. (2015). *A Report on the Yashts, Volume 2*. Negah Publications.
- Razi, H. (1997a). *A Report on the Vendidad, Volume 3*. Fekr-e Rooz Publications.
- Razi, H. (1997b). *A Report on the Vendidad, Volume 4*. Fekr-e Rooz Publications.
- Razi, H. (2002). *The Mysterious Ritual of Mithraism in the East and West from the Beginning to Today*. Behjat Publications.
- Rigveda, & Naeini, J. (1969). *Selected Hymns*. Tabaan Publications.
- Shortheim, E. (2008). *The Spread of an Iranian Cult in Europe*. Third Publishing.
- Strabo, & Safizadeh, H. (2003). *The Lands under Achaemenid Rule*. Lantern Publications.
- Tabari, M. i. J., & Payandeh, A. a.-Q. (1996). *The History of Tabari, Volume 2*. Asatir Publications.
- Tha'alibi, A. M. i. M. i. I. (1989). *The Summaries of the News of the Kings of the Persians and Their Histories, Volume 1*. Naghreh Publications.
- Tha'alibi, A. M. i. M. i. I. (2006). *The Summaries of the News of the Kings of the Persians and Their Histories, Volume 1*. Asatir Publications.
- Vermazern, M. (2004). *The Mithraic Cult*. Cheshmeh Publications.
- Vermazern, M., & Naderzadeh, B. (2004). *The Mithraic Cult*. Cheshmeh Publications.
- Von der Osten, H. H. (1925). The Museum collection of Oriental Seal-Stones. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*.
<https://doi.org/10.2307/3254351>
- Warner, R., & Ismail Pour, A. a.-Q. (2010). *Encyclopedia of World Mythology*. Asatir Publishing.
- Yaqoubi, A. i. I. i. W. Y., & Aiti, M. I. (1987). *The History of Yaqoubi*. Scientific and Cultural Publishing.
- Zadspiram, & Mohsel, M. T. R. (1987). *Selections of Zadspiram*. Institute for Cultural Studies and Research Publications.
- Zanreh, A. (1996). *The Rise and Fall of Zoroastrianism*. Fekr-e Rooz Publications.
- Zomordi, H. (2006). *Comparative Criticism of Religions and Myths, 2nd edition*. Zavarah Publishing.